

**SZLÁV KULTÚRÁK, IRODALMAK  
ÉS NYELVEK**

**TANULMÁNYKÖTET**

**SZERKESZTETTE**  
**Urkom Aleksander**

**ELTE BTK**  
**Szláv Filológiai Tanszék**  
**Budapest, 2017**

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI  
Pomáz Város Önkormányzata  
Pomázi Szerb Nemzetiségi Önkormányzat  
Terézvárosi Szerb Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK  
Horváth Futó Hargita  
Láncz Irén

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELO  
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke  
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője  
Sorozatszerkesztő Lukács István  
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó  
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.  
ISSN 1789-3976  
ISBN 978-963-284-924-9

# TARTALOM

## URKOM ALEKSANDER

Előszó .....7

## CSÁSZÁRI ÉVA

Családnév magyarosítások Répáshután .....9

## DUDÁS ELŐD

Magyar hatás a 16. századi kaj-horvát  
helyesírásban .....19

## DUDÁS MÁRIA

Színesen szólnak a magyar és bolgár frazémák.....29

## FEDOSZOV OLEG

Szláv jövevényfrazémák Bárdosi Vilmos új szótárában  
(magyar-szláv frazeológiai párhuzamok) .....47

## ISTVÁN ANNA

Jozef Ignác Bajza és Faludi Ferenc .....65

## JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

A mindennapok csapdájában. Egzisztenciális elemek  
Karel Čapek és Milan Kundera válogatott  
elbeszéléseiben .....77

## KISS SZEMÁN RÓBERT

A nemzeti emblematizmus sajátosságai Kollár *Szlávia*  
*leányában* némely szerb (illír) példa alapján .....89

## LUKÁCS ISTVÁN

Miroslav Krleža és a film.....103

**LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA**

Küzmics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái .....113

**MENYHÁRT KRISZTINA**

A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai és nyelvészeti kutatások tükrében.....127

**PAVIČIĆ MLADEN**

Esterházy Péter *A szív segédigéi* című regényének két, Jože Hradil által készített fordítása .....145

**URKOM ALEKSANDER**

Modern technológiák az idegen nyelv  
oktatásában .....163

**VIG ISTVÁN**

*Pünkösöd, barát, mise, ádvent*

Megjegyzések a magyar keresztény terminológia néhány szavának eredetével kapcsolatban .....177

**ZSILÁK MÁRIA**

Az alföldi szlovákság szerb kapcsolatai .....189

# Küzemics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái

LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA

V prispevku je podrobno predstavljeno ozadje nastanka slovenskih regionalnih knjižnih jezikov in standardizacija prekmurskega knjižnega jezika. Slovenski jezikoslovci Števana Küzmiča štejejo za utemeljitelja prekmurskega knjižnega jezika, saj je s prevodom Nove zaveze ustvaril normo, ki so ji več desetletij sledili evangeličanski, katoliški in tudi posvetni pisatelji. V študiji so predstavljeni tudi madžarski prevodi Biblije v 17. in 18. stoletju, po katerih se je zgledoval tudi Števan Küzmič. V tem prostoru so delovali številni duhovniki in drugi izobraženci, s katerimi je bil v stiku, in ki so ga spodbujali k prevodu Svetega pisma v prekmurščino.

A tanulmány bemutatja a szlovén regionális irodalmi nyelvek kialakulásának hátterét és részletesen foglalkozik a muravidéki szlovén irodalmi nyelv standardizálásával. A szlovén nyelvészeti szakma Küzemics Istvánt tekinti a muravidéki irodalmi nyelv megalapozójának, aki az Újszövetség muravidéki szlovén nyelvre fordításával olyan normát alkotott, amely követendő mintául szolgált az evangélikus, katolikus és a világi írók számára. A tanulmány továbbá bemutatja azokat a korabeli magyar bibliafordításokat, amelyek Küzemics Istvánnak mintául szolgálhattak, illetve azokat a szellemi műhelyeket, amelyekkel kapcsolatban lehetett, és amelyek a nagy mű elkészítésére ösztönözték.

**Ključne besede:** prekmurski regionalni knjižni jezik, Števan Küzmič, prevod Nove zaveze, pietizem

**Kulcsszavak:** muravidéki szlovén regionális irodalmi nyelv, Küzemics István, Újszövetség-fordítás, pietizmus

A 16. században a szlovén protestantizmus nagy alakjai a kor modern szellemi áramlatait megismerve igyekeztek felszámolni a szlovén nyelv és irodalom területén tapasztalható lemaradást, különböző nyelvjárások és a korábbi szlovén nyelvű írásbeliség alapján standardizálták azt, s létrejött az ún. központi irodalmi nyelv. Az ekkor kiadott könyvekben testet öltött a nyelvjárások feletti szlovén nyelv, amelynek elsődleges funkciója az volt, hogy a reformáció szellemiségének

megfelelően a központi szlovén nyelvterületeken mindenki számára hozzáférhetővé és érthetővé tegye a Bibliát. A központi irodalmi nyelv normája és szabályai lazák, változóak és szerzőtől függőek voltak, így tehát már a 16. században is legalább két különböző nyelvi koncepcióról beszélhetünk, Trubaréről és Kreljéről (OROŽEN, 1996: 170–187). A kettejük közötti törésvonal a szinkronia és diakronia, az élő nyelv és a nyelvi hagyomány közötti viszonyrendszer eltérő megítélése, illetve a nyelvi alkalmazással és a nyelvi rendszerrel kapcsolatos eltérő látásmód mentén húzódott. Velük szemben Dalmatin már akkor hangsúlyozta a középút fontosságát, mert úgy ítélte meg, hogy a nyelvi szabályok rendezett rendszerének a nyelvhasználaton kell alapulnia és igazodnia is kell ahhoz (JESENŠEK, 2010: 13).

#### **REGIONÁLIS IRODALMI NYELVEK – SZLOVÉN NYELVI PLURALIZMUS**

A 17. században a protestantizmus korával ellentétben az irodalmi norma fejlődését a többnyire verbális csatornán zajló szlovén nyelvű kommunikáció megváltozott körülményei határozták meg. A 17. században új normatív követelményt állítottak, amely alapján egységesen kellene írni és a tartományok szokása szerint beszélni, tekintettel arra, hogy jelentős különbségek voltak az egyes régiókban beszélt nyelvek között. Ez az elv, valamint az írott és a beszélt irodalmi nyelv közötti különbség a következő évszázadban a szlovén nyelvterületen az irodalmi nyelv négy regionális irodalmi nyelvi változatát eredményezte (POGORELEC, 2011: 161–162). A következő száz évben egymás mellett fejlődött a krajnai, karintiai, stájer és muravidéki regionális irodalmi nyelv. Breda Pogorelec a regionális nyelvek kialakulását birodalmi törekvésekkel magyarázza, a császári hatalom tartományi hivatalnokokkal történő megerősítésével. Az írók hazai nyelven akarták megszólítani és művelni az egyszerű olvasót, éppen ezért nyelvjárási elemeket vittek a korábbi egységes irodalmi nyelvbe, amelyből kialakult a krajnai, stájer és karintiai változat, a muravidéki irodalmi nyelv pedig ettől eltérő, saját fejlődésen ment keresztül.

Marko Jesenšek továbbfejleszti ezt az elméletet, és kelet-szlovén irodalmi nyelvről beszél. Tényekkel is alátámasztott érvelése szerint a pannon nyelvterületen két irodalmi nyelvi változat fejlődött ki, a keletstájer és a muravidéki (JESENŠEK, 2010: 24).

## **MAGYAR ÉS SZLOVÉN NEMZETI ÉBREDÉS A 18. SZÁZADBAN**

A 17. századi Magyarországon, különösen Erdélyben és az északkeleti megyékben jelentős fejlődésen ment át a protestáns művelődés. A Wesselényi-összeesküvés bukása, a Habsburgok reakciója és az erőszakos ellenreformáció miatt északkeleten a polgári jólét és a kulturális fejlődés az 1660-as években kezdett el hanyatlani. A fejlődés motorja a protestáns egyházak és az egyházi értelmiség volt. A felekezetek között a reformátusoké volt a vezető szerep, ezt indokolta számarányuk és a református fejedelmek támogatása, valamint a művelődési intézmények és a kulturális tradíció erős jelenléte. Fontos szerepet töltött be a sárospataki kollégium, amelyet Comenius igazgatott, és számos más iskolai központ, amelyekben olyan személyiségek oktattak, mint Apácai Csere János vagy Apafi Mihály.

A reformátusokhoz képest szerényebb mértékű, ám ugyancsak komoly művelődési törekvésekről beszélhetünk a felvidéki német, szlovák és magyar, valamint az erdélyi szász evangélikus értelmiség körében. A magyarországi evangélikusok központjává Eperjes vált, híres evangélikus főiskola működött Nagyszébenben. A tehetséges református és evangélikus fiatalok külföldi egyetemeken tanultak, hiszen Magyarországon nem sikerült egyetemet alapítaniuk. Fontos szerepet töltöttek be a holland és német egyetemek. Számos lutheránus fiatal a wittenbergi egyetemen végezte tanulmányait. A kultúra és művelődés terén fontos szerepet töltöttek be a könyvtárak, a sárospataki és a debreceni kollégium könyvtára tartozott a leghíresebbek közé. Hasonlóképpen, mint a szlovén protestánsoknál, itt is nagy szükség volt

nyomdákra, amelyek által fellendült a kiadói tevékenység és számos fontos mű napvilágot látott.

A szlovének a 18. század végén és a 19. század második felében a nyelv és a kultúra segítségével modern nemzeti közösséggé fejlődnek, ami tényleges mérföldkönek számít a nemzeti öntudat fejlődése, a nemzetté válás szempontjából is (GRDINA 1999: 98). A 18. század második felében a központi szlovén irodalmi nyelv centruma Ljubljana, hiszen ott gyülekezett a szlovén értelmiség. A felvilágosodás korában a nyelv fejlődése Mária Terézia és II. József reformjai révén újabb lendületet kapott. Utóbbi reformjaival centralizálta az országot, a birodalom teljes területén be akarta vezetni a német nyelvet és kiszorítani a latint mint hivatali nyelvet, az oktatásban pedig engedélyezte a regionális nyelvek használatát. A központi szlovén irodalmi nyelv a 18. második felében gyors fejlődésnek indult és behozta a nyelvi lemaradását. A janzenizmus és a jozefinizmus korában Marko Pohlin és Sigismund Zois báró körének jóvoltából Krajna, Karintia és Stájerország területén a 16. század második felében a Dalmatin bibliafordítása révén kialakult nyelvi úzus átalakulására is sor került (OROŽEN, 1996: 251–288). Olyan nyelvi rendszer jött létre, amely ezúttal a katolikus bibliafordításban (1784) öltött testet, pontosan kétszáz évvel a Szentírás első szlovén fordítása után (JESENŠEK 2010: 14).

#### A PIETIZMUS HATÁSA A NEMZETI NYELV FEJLŐDÉSÉRE

A pietizmus reformáció volt a reformáció után, alapítói és legfontosabb képviselői Philipp Jacob Spener és August Hermann Francke voltak. A pietisták megvalósították Luther népnevelési elképzeléseit. Az útszélről felszedték a koldusgyermeket, árvaházi és ingyenes iskolákat nyitottak. A pietizmus célja és lényege az volt, hogy a népnevelés segítségével vallás-erkölcsileg megreformálja a társadalmat. Ösztönözték a népnyelv újbóli bevezetését, hiszen Luther után újból a latin lett az uralkodó nyelv. Az ifjúság kezébe újból katekizmust és Bibliát adtak. Francke *universalis* intézmény létesítését tervez-

te, külföldi nemzetek számára pedig *nationum seminariumot*. Példát akart mutatni és tanítókat akart nevelni az idegen népek számára is. Sok külföldi, köztük magyarok és magyarországi szlovének is nagy számmal látogatták Hallét, amelynek legalább olyan vonzereje volt, mint a reformáció korában Wittenbergnek. Halléban tanult Franc Temlin is, aki a *Mali katekizemben* (Kiskatekizmus) 1715-ben tanújelét adta a pietizmus iránti elkötelezettségének (RAJHMAN, 1997: 122), és a pietista köröktől anyagi támogatást kért a muravidéki szlovéneknek. Számos más nemzetiségű fiatal is megfordult Halléban, Bél Mátyást maga Francke fogadta be saját házába, ahol gyermekei nevelője volt.

Spennernek, Franckénak és általában a pietizmusnak nagy szerepe volt a halléi új egyetem megalapításában és gyors felvirágzásában. Követték azt, amit Comenius az anyanyelvre mint a tanítás nyelvére vonatkozóan mondott. Kirekesztették a latin nyelvet a népiskolából és a középiskolákból is, különösen az alsó osztályokban anyanyelven tanítottak, sőt az egyetemen is tartottak felolvasásokat anyanyelven. Az anyanyelvi oktatást a természetességről vallott átfogó pedagógiai elvük követelte meg. Magyarországon a pietista nevelés központja Besztercebánya, Győr és Pozsony volt. Győrben működött Torkos András, a Szentírás-fordító és kátéíró, kiváló tudós győri pap. Torkos gimnáziumi rectorként kezdte működését Győrben, majd lelkészként tevékenykedett. Torkos mellett Győrben kezdte tanítói pályáját Bárány György is, aki Francke magyar tolmácsa volt. Fia, Bárány János dunántúli püspök és felpéczi lelkész, úgyszintén kiváló pedagógus és író volt. Torkosnak kedves barátja volt Sartorius Szabó János, aki 1724 és 1756 között Nemescsón volt tanító és lelkész. Lelkes munkatársa volt Torkosnak és minkét Báránynak. Bél Mátyás hat év besztercebányai működése után Pozsonyba került, ahol a pozsonyi líceum vezetője volt, majd lelkész.

A pietista nevelők mindenekelőtt az anyanyelven való tanítást sürgették. A magyarok körében ezt korábban már mások is hirdették, pl. Comenius Sárospatakon a tudományoknak anyanyelven való művelésére buzdította a magyarokat.

Vele egy időben Apáczai Csere János is hangsúlyozta, hogy a magyarnak minden tudományt magyar nyelven kell megadni. Követőjük Bárány volt, aki leginkább a hazai környezetre összpontosított, ezzel szemben Bél Mátyás a külföldiekkel és a hazai nemzetiségekkel is meg akarta ismertetni a magyar nyelvet.

## PROTESTÁNSOK ÉS EVANGÉLIKUSOK A MURAVIDÉKEN

A muravidéki protestánsok a 18. században ismerték Trubar és a többi krajnai protestáns író munkásságát (GRDINA 1999: 105), így a protestantizmus eszméinek köszönhetően a Muravidéken is megjelent a saját irodalmi nyelv iránti igény, igaz majdnem két évszázaddal később. A 18. századig a muravidéki nyelvjárás a népnyelvben, a néphagyományban és kéziratokban volt jelen. A szlovén szakirodalom 80 kéziratot daloskönyvet tart számon, legismertebb és leggazdagabb közülük a 17. századi *Martjanska pesmarica* (Martyánci daloskönyv).

Az első muravidéki szlovén nyelven íródott könyv szerzője Franc Temlin (? - ?) volt, aki *Mali Katechizmus* (Halle, 1715) címmel muravidéki szlovén nyelvre fordította Luther 1709-ben Torkos András által magyarul megjelentetett katekizmusát. Temlin volt az első, aki a nyelvjárást irodalmi nyelvi rangra emelte. A fordítást a német pietisták kezdeményezésére készítette el, akik felkarolták a kis nyelveket és nagyban hozzájárultak a muravidéki nyelv megőrzéséhez és felemelkedéséhez. Temlin a fordítást ravensko-goričkói nyelvjárásváltogatban készítette el, a népnyelvből hiányzó szavakat a magyarból, németből és a kaj-horvátból pótolta, de saját maga is alkotott új szavakat. Magyar ortográfiát használt, hiszen ennek volt hagyománya, így íródtak a kaj-horvát könyvek és a kéziratokban is ezt használták.

## KÜZMICS ISTVÁN (1723–1779) SZEREPE

### A MURAVIDÉKI IRODALMI NYELV MEGTEREMTÉSÉBEN

Küzmics István 1723-ban született a muravidéki Strukovci-ban. Iskoláit Győrben és Pozsonyban végezte. 1751-től a ne-

mescsói iskola igazgatója volt, ahol a tanítás mellett irodalommal is foglalkozott. 1752-ben kiskátét jelentetett meg *Mali katekizem* címen, 1793-ban pedig ábécés könyvet *Abecednik* címmel, mindkettőt muravidéki szlovén nyelven, továbbá magyar nyelven a *Magyar aritmetika és colloquia* című könyvet. 1755-ben evangélikus lelkésznek hívták a Somogy megyei Surdra, ahol vallási okokból odaköltözött muravidéki szlovének is éltek. A meghívásnak eleget tett, ő lett az egész terület egyetlen evangélikus lelkésze, ami számára nagy szellemi kihívást jelentett. Szüntelen harcot vívott a reformáció ellenzőivel, megoldást keresett az evangélikus közösség napi gondjaira és közben aktívan alkotott. 1754-ben Halleban megjelent a *VÖRE KRSZTSANSKE KRATKI NAVUK CSISZTE REJCSI BO'ZE VÖZEBRANI I NA NYOU VSEJM VERNIM VU VSAKOM SKÜŠAVANJI NA PODPERANJE, VU NEVOULI NA POMAGANJE, VU SMRTI NA TROUŠT, INO POTOMTOGA NA VEKIVEČNO ZVELIČANJE, POULEG NIŠTERI SZEM SZPODOBNI MOLITEV INO PEJSEN NAZAJ GORI POCIMPRANI*). (A keresztény hit rövid tana, isten válogatott tiszta igéivel, minden hívő támogatására kísértésben, bajban, vigasztalásul halál idején és az örök üdvösség eléréséhez, néhány újból megalkotott imádsággal és énekkel). 1771-ben ugyancsak Halleban megjelent legfontosabb műve a *NOUVI ZÁKON ALI TESTAMENTOM GOSZPODNA NASEGA JEZUSA KRISZTUSA ZDAJ OPRVICS zGRCSKOGA NA SZTARI SZLOVENSZKI JEZIK OBRNYENI PO STEVAN KÜZMICSI SURDANSZKOM. F.* (A mi urunk Jézus Krisztusnak Újtestamentuma most először görög nyelvről régi szlovén nyelvre fordítatott Küzmics István surdi lelkész által).

Nagy mű született az elszigetelt muravidéki nyelv és nép, az evangélikus közösség számára, amelyre később jelentős szlavisták, szlovén nyelvészek is felfigyeltek és nagy elismeréssel szóltak róla (BAJZEK 2005). Küzmics nyelvvezete később, a 19. században forrásul szolgált a szlovén irodalmi nyelv létrejöttéhez, hiszen a muravidéki szlovén nyelv korábbi és tisztább hangtani és alaktani jellegzetességeket őrzött meg, mint a központi szlovén nyelvjárások (OROŽEN, 1974:

114-122). Küzmics bibliafordításában saját nyelvjárásváltozatából, a ravensko-goričkóiból indult ki. A fordítás kifinomult nyelvi mestermunka. Külön figyelmet érdemel az első kiadásban megjelent, a későbbiekből azonban kimaradt előszó, valamint az egyes könyvekhez írott előszók, amelyeket feltehetően Küzmics saját maga írt. A nyelvjárás természetesen nem nyújtott mindarra megoldást, amit az igényes bibliai szöveg megkívánt. A szövegben találunk jövevényszavakat a magyar, német, kaj-horvát nyelvből és más szlovén nyelvjárásokból. Feltételezhető, hogy a fordítás címével ellentétben nem görög eredetiből készült, hanem magyar nyelvű fordítás alapján. Ezt bizonyítják a magyar nyelv szerkezetével azonos állandó szókapcsolatok, frazémák, továbbá szó- és mondat-szerkezetek. Küzmics Újszövetségét később többször kiadták: 1817-ben Pozsonyban, 1848-ban Kőszegen, 1883-ban Bécsben és 1928-ban Belgrádban (BAJZEK, 2005).

Küzmič Újszövetség-fordításának kutatói alaposan körbejárták a fordítás keletkezésének körülményeit és nyelvezetét, azonban kevesebb figyelmet szenteltek annak, hogy Küzmics magyar környezetben dolgozott, hatással voltak rá a magyar pietisták, akik annak ellenére, hogy magyar nyelven több bibliafordítás állt rendelkezésre (Károlyi Gáspár, Szenci Molnár Albert, Káldi György), intenzíven dolgoztak azon, hogy saját evangélikus bibliafordításuk legyen. Bél Mátyás a hallei pietizmus követője 1727-ben Lipcsében kiadta a Károlyi-féle Újszövetség javított változatát. Az új kiadással meg akarta teremteni az evangélikusok saját fordítását, hiszen addig a reformátusok fordítását használták, sőt Krman Dániellel 1722-ben cseh nyelvű fordítást is készített a hazai szlovákság számára. Jó kapcsolatokat ápoltak Halléval és a német pietistákkal, akik anyagilag is támogatták a fordítások kiadását. Követték Phillipp Jacob Spenert, aki véget vetett a »kátékereszténységnek« és a »bibliakereszténységet« szorgalmazta, gyülekezeteikbe bevezették a napi kétszeri bibliaolvasást (CSEPREGI 2000: 51). 1736-ban Wittenbergben megjelent Torkos András (1669-1737) *A' MI URUNK JESUS KRISTUS-NAK UJ TESTAMENTOMA Görög nyelvből Magyarára fordítatott*

című munkája, amely első önálló evangélikus fordítás volt, de bizonyítottan ő is használta Károlyi Gáspár fordítását. Torkos András fordításához jegyzeteket fűzött és bibliaolvasási szabályokat is alkotott. Az Újtestamentum megjelenését nem érte meg, fia Torkos József gondoskodott a kiadásáról, sőt ő írta az előszót is. Tanítványa Bárány György nem volt megelégedve a fordítással, ezért fiával Bárány Jánossal és Sartorius Szabó Jánossal újabb fordítást készítettek, amely 1754-ben Laubanban *A<sup>1</sup> MI URUNK JESUS KRISTUSNAK ÚJ TESTAMENTOMA Görög nyelvből Magyarra fordítot*t címmel jelent meg. Az Újszövetség-fordításban az 1754-es évszám szerepel, ám a nyomtatás elhúzódott és csak 1758-ban fejeződött be a lengyelországi Jaworban. Torkos András fordításán nyelvi-  
leg jobbítottak, kiegészítették, előszókkal és kommentárokkal látták el azt (SZÉKELY, 2008: 32)

Küzmics István kapcsolatban állt a 18. századi magyar evangélikus bibliafordítókkal, példájuk és munkájuk őt is fordításra és alapvető művek megírására ösztönözte. A pozsonyi evangélikus líceumban megismerekedhetett Bél Mátyás munkásságával és pietizmus iránti elkötelezettségével, Győrben pedig a magyar pietizmus másik nagy alakjának, Torkos Andrásnak (1669 – 1737) a munkájával és eszméivel. Bárány György (1882 – 1757) és Sartorius Szabó János (1695-1756) Torkos András tanítványai voltak. Sartorius Szabó János haláláig lelkész volt Nemescsón, ahol Küzmics 1751-től 1755-ig tanítóskodott. Torkos András fia, Torkos József (1710 – 1791) wittenbergi tanulmányai alatt elkészítette apja Újszövetség-fordításának korrektúráját, nyomon követte a nyomdai munkálatokat és előszót írt a fordításhoz 1749-től Sopronban volt pap, majd német esperes. Mindannyian a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület területén tevékenykedtek. A közös gondolkodásról tanúskodik az Újszövetség-fordítások címe is, hiszen mindhárom kihangsúlyozza, hogy azt görög nyelvből fordították, ami nem feltétlenül azt jelenti, hogy görög eredetiből, ahogy ezt szlovén kutatók feltételezik (JESENŠEK, 2010: 40; 2013: 351, NOVAK, 1976: 43, ŠEBJANIČ, 1977: 56 ), hanem görög minta (OROŽEN, 1996:

373) alapján, görög textus szerint, ahogy ezt Torkos József édesapja a fordítása elé írt előszóban fogalmazza meg (TORKOS, 1736). Görög minta alapján készült a Bél Mátyás által 1717-ben kiadott Károlyi-féle bibliafordítás javított kiadása is. Torkos András Bél Mátyást követte, éspedig az által kiadott cseh Újszövetséget, amelyet Engesztelő áldozat című imakönyvével egyidőben nyomtatta Orbán István hallei nyomdájában és abban reménykedett, hogy az ő fordítása is ott jelenik majd meg. Újszövetség-fordításának célja az volt, hogy teológiai szempontból korrigálja a kálvinista háttérű szöveget, tehát lutheránus revíziót hajtott végre és pietista szemléletben építette fel azt. Ily módon kívánta kiszorítani a Károlyi-fordítást és saját fordítást biztosítani a magyar evangélikusoknak (CSEPREGI, 2009: 176–179).

Bárány György, Bárány János és Sartorius Szabó János Újtestamentum-fordításának nyomtatása sem volt zökkenőmentes, 1754-es évszámmal 1758-ban jelent meg Schill Miklós betűivel. A fordítók terjedelmes előszót írtak, »előljáróbeszéddekkel« és magyarázatokkal látták el az Újszövetséget. Munkájukhoz régebbi latin, német és magyar verziókat használtak, de ismerték és használták a legújabb német szövegeket is. Általuk a pietista irodalom elérte a csúcspontját (CSEPREGI, 2009: 180)

Küzmicz István Újtestamentum-fordítása szerkezetében nagyon hasonlít Bárányék fordításához, az előszót azonban Torkos József jegyzi, amelyet hasonló szellemben írt meg, mint édesapja fordítása elé. A szlovén Küzmicz-kutatók vélemezik, hogy valójában az előszót is Küzmicz írta (JESENŠEK, 2013: 85). Ebben lehet igazság, hiszen abban részletesen szól a szlávokról, magyarországi szlovénekről (vandalusokról), Primož Trubarról, Jurij Dalmatinról, horvát protestánsokról, lauzitzi szorbokról és Michal Frencelről, a krajnai szlovén nyelvet összehasonlítja a Mura és a Rába között beszélt szlovén nyelvvel (KÜZMICS, 1771). Ha Torkos is írta az előszót, ezeket az információkat nagy valószínűséggel Küzmicztől kaphatta. Bárányékhoz hasonlóan előszókkal és magyarázatokkal látta el a fordítást, amelyeket a későbbi kiadásokban

kihúztak. Ezek éppen a pietisták által képviselt célt szolgálták, hogy az olvasó saját maga is el tudjon igazodni a bibliai szövegben. Szent Pál apostol rómaikhoz írt levele előtt mindkét fordításban hosszú »előljáróbeszéd« található. A szöveg érdekessége az, hogy a magyar fordítás tartalmazza azt az információt is, hogy az D. Luther Márton előszava (BÁRÁNY, 1754: 709–716). A magyar és a muravidéki szlovén szöveg számos bekezdésben tartalmilag nagy hasonlóságot, teljes szövegegyezést mutat, azonban a szlovén szövegben csak a végén találunk Luther szerzőségére vonatkozó információt, éspedig D. M. L. monogram formájában. Az előszó megmagyarázza, hogy Szent Pál mit ért Törvény, Bűn, Kegyelem, Hit, Igazság, Test és Lélek alatt, mert ezek nélkül az olvasás mit sem ér.

Küzmics Újszövetség-fordításához vasárnapokhoz és ünnepnapokhoz rendelt imádságokat csatolt, és ezzel is követte a 18. századi magyar evangélikus bibliafordítások hagyományát, hiszen a Bél Mátyás közreműködésével kiadott Biblia Sacra végén is találunk imádságokat. A muravidéki szlovén fordítás végén a fordító vasárnap és ünnepnap olvasandó episztola és evangélium listát közöl, továbbá néhány episztolát az Ószövetségből, majd vasárnapokra és ünnepnapokra rendelt imádságokat. Az episztolák és az imádságok szinte teljesen megegyeznek Torkos András Újtestamentum-fordítása végén közöltekkel. Torkos az imádságok sorát a *Temploznak vagy Oratóriumnak felszentelésekor olvasandó* imádsággal zárja. Küzmics imageryűteménye további négy imádságot tartalmaz, éspedig *Na pokouro dr'zanya dén* (Imádság a bűnbánat napjára), *Po 'zétvi i brátvi hválo zdávanye* (Aratás és szüret utáni hálaadás napjára), *Vu orszáckom Szpraviscsi* (Az ország házában), *Na Krála posztávlanyá i koronüvanye dén* (Királyválasztás és -koronázás napjára). Küzmics ezekkel az imádságokkal kilépett a vasárnapok és ünnepnapok köréből, a Biblia olvasóját világi dolgokban is közös imádkozásra hívja.

Küzmics Újtestamentum-fordításának nyelvi vizsgálata után leszögezhető, hogy a fent említett előszók és imádságok tartalmilag és szerkezetileg megegyeznek Torkos és Bá-

rányék fordításában találálható szövegekkel, azonban ez nem jelent szolgai, szószerinti fordítást. Ez különösen igaz a Szent Pál rómaiakhoz írt levele előtt található előszóra, hiszen bonyolult filozófiai szövegről van szó, amely mindkét nyelvben bonyolult mondat szerkezetekből áll és már a magyar szöveg is fordítás. A bibliai szöveg ennél összetettebb képet mutat, és azt bizonyítja, hogy a többi fordítóhoz hasonlóan Küzmics István is különböző mintákat használt, a magyar minták közül pedig nem csak a fent említett két 18. századi evangélikus Újszövetség-fordítást, hanem Károlyi Gáspár fordítását is.

## IRODALOM

- BAJZEK LUKAČ Marija, 2005: Madžarske izposojenke v prevodu Novega zakona Števana Küzmicsa. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor, 436–448.
- BÁRÁNY György – BÁRÁNY János – SARTORIUS János, 1754: *A' mi urunk Jesus Kristusnak Új testamentoma*. Laubán.
- CSEPREGI Zoltán, 2000: Magyar pietizmus 1700-1756. *Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest.
- –, 2009: Evangélikus bibliafordítások a XVIII. században. *Biblia Hungarica Philologica*. Budapest.
- GRDINA Igor, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- JESENŠEK Marko, 2005: *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Zora.
- –, 2010: *Prekmuriana*. Budapest: Balassi Kiadó.
- –, 2010: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Zora.
- KÜZMICS Stevan, 1771: *Nuovi zakon ali testamentom goszpoda nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvoics z grskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni*. V Halli Saxonskoj.
- NOVAK Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana:

- Zadruga katoliških duhovnikov.
- OROŽEN Martina, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- POGORELEC Breda, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Jezikoslovni spisi I. ZRC SAZU.
- RAJHMAN Jože, 1977: *Reformacija v Prekmurju. Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti*. Murska Sobota.
- SZÉKELY Tibor, 2008: *A magyar bibliafordítások történetéből 1500 – 1955. Irodalomtörténeti tanulmány*. Budapest.
- ŠEBJANIČ Franc, 1977: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- TORKOS András, 1736: *A' mi urunk Jesus Kristusnak Uj testamentoma*. Wittemberga.